

У БОРОТЬБИ ЗА ПРАВО БУТИ ЛЮДИНОЮ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ І СУЧАСНІСТЬ

Юрій Бача. Вибрані твори. – Ужгород: Мистецька лінія. – 2014. – Т. 3. – 548 с.

Понад 65 років відомий словацький письменник, публіцист, педагог і громадський діяч, професор Юрій Бача активно виступає в різних жанрах україністики. 2006 р. в ужгородському видавництві “Мистецька лінія” побачив світ перший том його “Вибраних творів”, який склали різні жанри поезії, прози та драматургії, 2008 р. – другий (літературознавство та публіцистика). І ось маємо третій, завершальний том. До нього ввійшли найважливіші підсумкові праці різного профілю, згруповані до розділів “З архіву”, “Слово до Словаччини”, “Слово до України”, “Слово про українців Чехословаччини”, “Слово про себе” та “Слово про автора”, а також світлини та інші матеріали, які доповнюють зміст попередніх томів і відкривають нову сторінку боротьби автора за право на власне сприйняття та розуміння світу, за право мати “в своїй хаті свою правду, і силу, і волю”, за право доносити ту правду людям і світові, що й визначає зміст поняття “стати і зостати ЛЮДИНОЮ”. Погляньмо на розуміння та потрактування цього поняття, як це робить і сам автор, в історико-соціальному, ідейному, морально-психологічному та духовному аспектах загалом.

Складний та суперечливий період переходу від суспільства, заснованого на комуністичній ідеології та диктатурі, до суспільства народовладного, виводить на перший план сутність тієї диктаторської системи, яку так старанно приховували від широких мас суспільства. З різних причин не менш старанно завуальовують сутність тієї системи ще й нині. Тому зумовлені такою ситуацією проблеми не зникають, а ускладнюються та загострюються. Наш

автор прагне, щоб його праці перейшли з актуальних в історичні категорії. Однак оскільки проблеми, яких вони (його праці) торкалися, до сьогодні не вирішені, то вони залишаються актуальними й потребують невідкладного вирішення. Представники диктаторської системи досі залишаються у владних структурах та одурманюють частину населення споминами про “щасливе минуле” й навіть прагнуть повернути те минуле. А між тим значна частина сучасників

достеменно не знає закулісної історії того “щасливого” минулого, ще не усвідомлює до кінця його наслідків, не визначилася, як будувати взаємини на новій основі, як і яку позицію займати за обставин, коли те минуле все ще тяжіє над нами.

“Найбільший вплив на все моє життя зробило моє селянське походження, – пояснює Ю. Бача. – В нашій багатодітній селянській родині все йшло в руслі міцно усталених народних та християнських традицій” (469). Саме міцна народна культура була тою силою, яку не зуміла розхитати навіть всесильна марксистсько-ленінська комуністична ідеологія. Досліджуючи закономірності ставлення людей до народної моралі, автор переконливо доводить, що закладені в дитинстві принципи та ідеали розростаються в розкішну крону національних і духовних цінностей, формують питому народне розуміння мети, сенсу й цінності життя, тверду й послідовну життєву позицію, яка потім виявляє себе саме в найтяжчих умовах та обставинах як природня позиція людини.

Про подібні питання-проблеми йдеться майже в кожній публікації третього тому “Вибраних творів” Ю. Бачі. Композиційно видання побудоване так, що кожна його частина доповнює та розвиває іншу, а в сукупності всі вони розкривають погляди автора на попередню та сучасну епохи, їх проблеми, людей та події в них. Основу цих поглядів становить ідея долі людини в долі суспільства, їх призначення в поступі нації. Добре відомо, що доля людини якнайтісніше пов’язана з долею суспільства і саме тому, на тверде переконання автора, за найскладніших обставин життя людина повинна визначити себе, своє місце в суспільстві.

На сторінках книжки історія українців Словаччини тісно переплітається з їх сучасністю – 800 років відірваності історичного Закарпаття від рідних українських земель і боротьби за свою національну тожсамість до сьогоднішнього дня. За переконанням автора, жодна країна, в якій русинам Закарпаття доводилося жити, не прагнула їх розвитку, а лише різними методами,

способами й темпами працювала на їх асиміляцію й поступову ліквідацію. Можновладці вносили в їхні ряди розкол, вдавались до найрізноманітніших засобів нівеляції національної свідомості.

Ю. Бача шукає і знаходить причини цього й виокремлює три основні з них: 1) ставлення країни проживання національних меншин до цих меншин, 2) ставлення країни власного народу до своїх національних меншин і 3) ставлення самої меншини до свого життя, до своїх проблем і до своїх завдань у справі поліпшення свого життя. І на прикладах з історії та сучасності ілюструє дію названих вирішальних факторів. Він переконливо доводить, що навіть найскладніші умови та обставини не зламали волі й духу його земляків. Навпаки. Наперекір постійному обмеженню прав на землі, на релігійні, національні, соціальні права та можливості тут у кожному історичному відтинку часу існували сильні характери, які оновлювали та підживлювали прив’язаність української національної меншини до духовних витоків свого народу, поглиблювали усвідомлення потреби утверджувати їх у повсякденному житті.

Інші аспекти тієї проблематики автор розглядає у праці “Будительство як концепція”. Він аналізує праці С. Добоша, який на підставі збігу в окремих творах російського поета О. Пушкіна та закарпатця Ю. Ставровського-Попрадова робить з останнього російського автора та доводить, що орієнтація українського Закарпаття на велику російську культуру є правильною орієнтацією. Однак під тиском інших фактів той самий С. Добош доходить інших висновків. З одного боку, він “традиційно вишуковує кожну дрібничку зв’язку закарпатців... з російським життям і надає всьому тому традиційно високого позитивного значення, з другого боку, не може не бачити, що ті дрібнички виходять з неправильної основи – ...з не визнання власного українського народу та його культури, з покладання надій не на власні сили, а на сили тої ж таки російської та австрійської тюрми народів тощо” (231). І на завершення аналізу будительства Ю. Бача доходить

досить-таки слушного висновку: дослідження минулого ведеться не лише для пізнання життя й боротьби свого народу на попередніх його етапах, а й задля того, щоб робити відповідні висновки та узагальнення, задля того, щоб повчитися з такої чи такої боротьби, осмислити її в найтісніших взаємозв'язках із проблемами сучасності, класти їх в основу розв'язання цих проблем. І далі стверджує: “Жодне будительство – самовіддана праця прогресивної української інтелігенції Закарпаття, яка сторіччями боролася проти соціального та національного гніту свого народу, – не спроможне розв'язати цих питань. Будительство – можливе як конкретна культурно-освітня діяльність серед населення..., не спроможне та безперспективне як концепція, як програма всебічного розвитку національної меншини” (224-225). Тут потрібно діяти, а не лише теоретизувати та філософствувати.

Захисники “будительства” (а в сучасності політичного “русинства”) – виплід вірнопідданства таких псевдовчених політиканів. Потурання ж таким теоріям із боку органів влади України – це вияв нерозуміння суті проблеми та байдужості до того, що вороги українського народу чинять із невеликими частинами того народу. Адже до сьогодні ми “не виділили їх в окрему групу діячів, не обпекли їх народним гнівом, ненавистю, прокляттям” (227). Більше того, добре усвідомлюючи загрозу цієї байдужості для нашої загальнонаціональної справи, Ю. Бача ставить питання про необхідність змінити таке становище, повести справжню боротьбу проти національної байдужості. Однак для проведення таких змін найперше необхідно повністю зрозуміти та усвідомити “наслідки такого підходу нашої інтелігенції до національних та культурних завдань нашого українського населення” й тим самим “підготувати ґрунт для того, щоб почати виробляти протидію такій безперспективній (і ганебній) історичній практиці” (231).

Розуміння залежності долі частки від долі цілого призводило кращих синів Закарпаття до пов'язування своєї долі

з долею всього українського народу. З цього приводу автор наголошує, що після розпаду Київської Русі в історії українського народу вже не було держави, в якій було б об'єднано весь український народ. Усвідомлення цього факту приводить Ю. Бачу до аналізу особливостей державницького, культурно-національного життя всього українського народу та розуміння долі українських національних меншин залежно від того, як сама Україна “цікавиться” собою й також долею тих меншин – важливих частин українського народу.

Ю. Бача осмислює цей стан в єдності суперечностей. Він доводить, що окупаційні власті різними способами досягали свого. То приглушували національні почуття українців, то примітивізували спосіб їх мислення, переносили їх увагу з розвитку та утвердження себе як національної меншини, як національних особистостей на просте виживання. Він визнає, що це стосувалося не лише минулого та не лише загнаного в гори, відокремленого від світу сільського населення, а й інтелігенції. Тут діяло пристосуванство, кар'єризм, а часом, і національна зрада. Однак за обставин, коли запах і смак хліба до запаморочення п'янив зголоднілих та окрадених людей, коли непоодинокими були їх саможубства і смерті, коли порепані руки, босі ноги мами, страшенний смуток в її очах нестерпно ранив серце сина, до нього приходило усвідомлення, що найтяжче бути ЛЮДИНОЮ, тобто “зберігати все найкраще з того, що віками творили наші попередники, що творять твої сучасники і ти сам” (42). Це, стверджує автор, найтяжче з-поміж усього, що випадає на долю людини. Найтяжче, але й можливе. Можливе, “коли ти – з добрим серцем та ясним розумом – будеш остерігатися всього тимчасового, легкого, заманливого й непотрібного, коли ти всю свою роботу будеш перевіряти на людях... чи послужить вона їм” (42).

Під впливом цього глибокого усвідомлення істини в долі українського народу Ю. Бача поступово переходить до критичного аналізу справ усього українського народу, співвідносить

прожите й пережите, соціалістичну дійсність з тим “добрим серцем” і “ясним розумом”, з виявами того “тимчасового”, “легкого”, “заманливого” й “непотрібного”, перевіряючи на твердість обов’язок служити людям, що надає його працям, зробленим узагальненням і висновкам особливої злободенності на сучасному етапі становлення та розвитку українського суспільства. Від початку 1990-х рр. публіцист і громадський діяч попереджає про надмірне захоплення “величезними змінами” в Україні. Він наголошує, що зроблено дуже багато лише порівняно із вчорашнім днем, коли обставини не давали змоги робити те, що було вирішальним і невідкладним, проте порівняно ж із тим, що варто зробити для перемоги правди і справедливості в Україні, зроблено дуже й дуже мало. Отже, знову наголошує Ю. Бача, маємо чітко усвідомити, що Україну як самостійну й незалежну державу українського народу лише проголошено, задекларовано, проте ще не реалізовано, що навколо цього маємо згуртовувати всі свої сили як на всіх державних рівнях, так і рівнях громадських та особистих. Тому про це досвідчений автор так наполегливо й постійно попереджає своїх сучасників і нащадків, у чому й полягає винятково важливе значення його публіцистичних роздумів і полеміки загалом.

Для розуміння такої позиції автора важливо й те, що заклики до активної праці-боротьби українського народу за реалізацію своїх домагань автор веде з відстані життя поза Україною. Потреба боротьби за перетворення слів на діло осмислюється Ю. Бачею як на основі набутих знань, так і на основі прожитого і пережитого, з виру його життєвої боротьби, з багатого життєвого досвіду. Внаслідок чого основоположне для нього поняття “стати і зостати ЛЮДИНОЮ” набуває нового змісту, пов’язується з конкретними подіями, фактами, іменами, реаліями повсякденної дійсності. Тому воно сприймається читачем не як абстрактне філософствування, а як щира й відверта розмова автора із читачем, як його прагнення вивірити сутність своєї

життєвої позиції і передати її прийдешнім поколінням.

Розмірковуючи над цінностями людського життя, у листі до Є. Концевича на основі власного життєвого досвіду Ю. Бача стверджує, що кожен удар долі має ще більше гартувати людину, “ще твердіше відстоювати те людське й гідне уваги, заради якого живемо, боремося й переносимо всі й всякі удари” (196). У такому разі потрібно “не багато просити чи вимагати, а якнайбільше давати (курсив мій. – О. В.), хоча інколи нам здається, що й того давання від нас ніхто по-справжньому не хоче” (196). Ще виразніше й переконливіше автор говорить про це в листі до Д. Стуса: “...За ідеали потрібно боротися, а не вмирати за них..!” (206). Тоді автор жив переконанням, що краща розумна голова жива, ніж геніальна мертва! Та поступово він уточнив свою думку: “Мабуть, таки доведеться за перемогу правди й справедливості... покласти бодай одну геніальну голову!” (206). Отже, у разі потреби, необхідно “віддати і життя за своє переконання”, прикладом чого й був та залишається для автора, отже, і для нас, батько Дмитра Василь Стус. Зауважимо, що тут ідеться не про певні героїчні вчинки під час війни, а про норми повсякденного буття, що підсилює примножує значення цих узагальнень і висновків.

Переважає кількість матеріалів третього тому “Вибраних творів”, зважаючи на їх актуальність, форму та рівень подачі, заслуговує на окремий аналіз.

Зупинимось, однак, лише на двох із них. Як літературознавець Ю. Бача часто критично аналізує також і власні твори. Часто висловлює сумнів у тому, чи (по відношенню до нього) є на що та на кого дивитися, що оцінювати, на те, щоб чимось пишатися, адже від самого початку свого активного суспільного життя він твердо засвоїв: “Великим стане не той, хто прагне бути великим і робить все для своєї величчя, а той, хто прагне якнайкраще працювати для свого народу, для загального добра” (463).

Саме такому критичному аналізу не тільки власної творчості та діяльності, а й усього свого нелегкого життя автор

присвятив заключну частину – “Резюме” – до своєї мнимої “Автомонографії”. (Не “Автобіографії” – це було б природно, а саме “Автомонографії” (460)). Ця праця незвична за задумом, формою і глибиною власних сумнівів – справді підсумовує величезну кількість авторських підходів до всього його життя (тим самим уможливує й іншим по-різному його оцінювати).

Протидія насадженому комуністичними можновладцями комплексів неповноцінності, вторинності – це перший крок до звільнення від байдужості, від зневіри в себе, у свої сили та в побудові іншого майбутнього нації і переходу до наступальної, дієвої соціально-політичної та громадянської національної позиції членів українського суспільства за найскладніших обставин повсякденного буття. Вагомим внеском Ю. Бачі у формування такої позиції, у розробку нової тактики боротьби з наслідками чи залишками комуністичної ідеології є розповіді про самого себе, про своїх колег, друзів та знайомих, про їх боротьбу із цими режимами.

“Вибрані твори” розкривають авторове розуміння честі, гідності, мети, сенсу, цінності життя, його систему розуміння людини та її ролі в історичному поступі нації. Ця система ґрунтується на основі народної культури, на селянській етиці, на таких їхніх підставах, як справедливість, працьовитість, невибагливість до життя, усвідомлення того, що корисною людиною стає той, хто основне своє призначення в житті вбачає у праці для свого народу, для загального добра. В основу ж соціалістичної дійсності закладалися прямо протилежні цьому принципи. “Мало кого тоді дивувала практика, що з обранням чи призначенням на посаду людина неофіційно брала на себе обов’язок попри всякі звіти інформувати кого слід про все, що діялось довкола неї. Така практика вивисувала керівників над іншими людьми, підсилювала їхню міць та умовний авторитет, бо вони – без відома громади – могли паплюжити не лише своїх противників, але й своїх колег, друзів та співробітників. Така практика виховувала з людей підлабузників, якими легко було керувати. Така практика набула значного – масового! –

поширення і стала складовою системи управління” (453), – пише Ю. Бача у своїх роздумах “Як я доносив навіть сам на себе”.

Скрупульозно аналізуючи глибинну природу цих процесів і явищ соціалістичного суспільства, заснованого на таких підставах, публіцист доводить, що все те розколювало суспільство на два протилежні полюси та, зрештою, стало однією із причин краху цього суспільства. Долі Ф. Іванчова, М. Мушинки, І. Чендея, М. Деркач, С. Гостиняка та багатьох інших, про яких оповідає автор, як і доля його самого, масштабно ілюструють картину такого суспільно-політичного буття, коли професори й академіки, визнані у світі письменники та митці, щоб заробити собі на шматок хліба, змушені були ставати кочегарами, пастухами, різноробочими. Коли ж не витримували цих випробувань, то різною мірою пристосовувалися до нових умов (часто ставали сексотами, одержували винагороди, легко піднімалися кар’єрними сходінками) і в той самий час переставали бути ЛЮДЬМИ. Водночас Ю. Бача формує якісно новий погляд на співпрацю людей того часу з органами держбезпеки, розширює наші уявлення про фронт боротьби за людину, за її право на нормальне життя та можливість й за таких обставин залишатися ЛЮДИНОЮ. Критерієм чесності такої співпраці для Ю. Бачі слугує добро чи зло, заподіяне людині, доказом цієї чесності – моральний вибір, уміння працювати “між двох вогнів” не задля кар’єри, а на користь морального обов’язку перед своїм народом, його минулим, теперішнім і майбутнім, не лише звільнення з роботи, безробіття, поневіряння і страждання, а й і в’язниці, незламність духу незаслужено покараного владою та його сім’ї.

Саме ці аспекти розуміння та трактування Ю. Бачею поняття “стати і зостати ЛЮДИНОЮ” зовсім по-іншому та значно глибше і ґрунтовніше розкрито передусім у публіцистичній розповіді “Як я доносив навіть сам на себе?”. У той час, як десятки, сотні й тисячі “кращих синів батьківщин” на догоду диктаторській комуністичній владі доносили органам державної безпеки на

своїх найближчих та часто й найкращих “друзів” усе, що вони робили (але нібито й не робили!), а нині віднікуються від такого “патріотичного” служіння такій державі, у той самий час наш автор не тільки зізнається в подібній діяльності, а й докладно розповідає про свої “доноси” на своїх в околиці.

А робить він усе це з кількох міркувань: перш за все з метою викриття саме тієї нелюдської антидемократичної та антигуманної системи влади комуністичної диктатури на одній шостій земної кулі та в її околицях, коли саме та система оповила світ так старанно приховуваною брехнею, що навіть наші найближчі й найрідніші є нашими найлютішими ворогами, яких треба нищити до сьомого коліна; по-друге, тому що, на його думку, і так би ніхто не повірив, що органи безпеки могли в одному із центрів українського життя в Чехословаччині оминуть і не підходити за інформаціями до такого зухвалого та активного культурно-освітнього діяча, письменника, літературознавця та (зокрема!) принципового публіциста, яким від другої половини 1950-х рр. Ю. Бача був та якого не оминав у Пряшеві майже жоден український “буржуазний націоналіст” – імперіалістичний “агент” із капіталістичного Заходу. І, по-третє, також тому, що за весь той півсторічний період “співпраці” автора з його домашніми та нашими радянськими органами безпеки він – свідомо – не зашкодив (майже) нікому, а якщо хтось вважає, що так сталося, то готовий був матеріально і морально відшкодувати кожного, хто внаслідок його, Ю. Бачі, доносів дістав хоч ляпаса по обличчі! На таку заяву “донощика” до сьогодні не зголосився ніхто! Це для наших сучасників, коли хочете, своєрідний урок очищення від намулу минулого, коли вже він і був, своєрідний спосіб чесного вирішення гостропекучих суперечностей, що дісталися нам у спадок від того минулого й роздирають наше сучасне. А отже, й урок згуртування сил на спрямування їх не на взаємозвинувачення та зведення рахунків, а на принципову та об’єктивну оцінку дій і вчинків, громадянської позиції кожного, на будівництво нового життя,

позбавленого рецидивів соціалістичної дійсності, комуністичних кар’єристів і пристосуванців із того минулого життя, за яке так довго боролися, в ім’я якого принесли численні жертви, до якого так довго й тяжко йшли. Внаслідок такого розуміння своєї “співпраці” з органами державної безпеки з’явився документ неабиякого пізнавального характеру, що кидає яскраве світло як на характери “донощиків”, так і на методи праці державних органів.

Ще в юності Ю. Бача постановив собі йти у житті слідом за принципами та ідеалами Т. Шевченка, наповнювати власне життя його заповідями, виконувати їх самовідданим служінням своєму народові. “Колись найкращим та найпростішим здавалося мені Шевченкове: “Ми просто йшли! У нас нема зерна неправди за собою”. А нині бачу, що найпростіше – то найтяжче в житті...”, – розмірковує із цього приводу публіцист (463). За нашого автора скажемо однозначно, що із цього дороговказу він не збочив протягом усього життя, ці настанови своєї юности він виконує повністю і чесно. Найголовніше те, що, формуючи себе як українську особистість, не копіював, не повторював попередників, навіть не дозволяв порівнювати себе з недосяжним Кобзарем, а *боровся, утверджував* його заповіді, принципи та ідеали в умовах такої суперечливої соціалістичної дійсності та панування комуністичної диктатури. Тим самим формував своє бачення, розуміння, потрактування проблем свого часу, вніс вагому частку в їх вирішення і становлення нового демократичного суспільства. На основі особисто прожитого й пережитого відкривав і формував особливості нового типу зв’язків людини і суспільства. Розвиваючи ідеї Т. Шевченка, І. Франка та інших своїх попередників, Ю. Бача наголошує на доконечній потребі якнайшвидше подолати сформовані хибні уявлення про престижність цінностей сучасного життя, які багатьма нашими співвітчизниками зводяться до маєтків, безмірного накопичення грошей, тваринного, споживацько-паразитичного існування.

Упевнений, що до кращих праць Ю. Бачі, як до джерела нових ідей, нового світогляду, основи нових громадських і громадянських взаємин у суспільстві будуть неодноразово звертатися спеціалісти з різних галузей життя не лише як до джерела пізнання минулого свого народу, а й також як до першовитоків його усвідомлення й переживання у найтісніших взаємозв'язках із теперішніми та майбутніми проблемами. У такому ж річищі характеризують відомого письменника, ученого-літературознавця, культурного і громадського діяча та передусім запального публіциста!

інші дослідники, які писали про його життя і творчість, зокрема науковці О. Мишанич, П. Іванишин, поет П. Скунець, журналісти О. Литвиненко, О. Гаврош. Це документують також світлина, бібліографічні та інші матеріали "Вибраних творів" автора.

Усе це переконує нас у тому, що, будучи свідомою обов'язків по відношенню до свого роду і народу, людина твердого характеру, зі здоровим розумом і добрим серцем, навіть за найскладніших життєвих обставин може досягти помітних результатів, щоб "стати і зостати ЛЮДИНОЮ"!

Отримано 25 лютого 2015 р.

*Олексій Вертій
м. Суми*

